

Az előzőekben ismertetett óra is igazolja, hogy a számonkérés nem korlátozódhat a kombinált óra számonkérő részére, vagy a kimondottan számonkérő órákra. Olyan pedagógiai szemléletet és gyakorlatot kell tehát kialakítanunk, amely figyelemmel kíséri és értékeli a tanuló tevékenységét az oktatási folyamat egésze során. A közölt óraleírás jó példát mutat arra is, hogy a számonkérést nemcsak az óra elején, hanem az óra bármelyik részében – a befejező szakaszban is – eredményesen alkalmazhatjuk.

A televíziós adásról való „átmenetet” és a 6 tanuló érdemi számonkérését, valamint az egész osztály aktív közreműködését minden kapkodás, sietség nélkül, 18–20 perc alatt bonyolította le a nevelő. Ez pedig komoly eredmény lenne még a kimondottan számonkérő órán is.

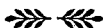
Véleményünk szerint a viszonylag rövid idő alatti sok feleletet az tette lehetővé, hogy a televíziós adás kitűnő segítséget nyújtott az ismeretek felidézéséhez, alkalmazásához, illetve számonkéréséhez.

Más órákon szerzett tapasztalataink is igazolták, hogy a televíziós adásokat igen eredményesen használhatjuk fel a tanulók ellenőrzésében, számonkérésében.

Ezek alapján javasoljuk, hogy az iskolatelevízió műsorait is minél gyakrabban használjuk fel hasonló célokra az iskolai oktató-nevelő munkában.

IRODALOM

- [1] Kelemen László: A 10–14 éves tanulók tudásszintje és gondolkodása. Akadémiai Kiadó, Bp. 1963.
 [2] Kiss Árpád: Az oktató eszközök és az ember. Köznevelés, XXII. évf., 15–16. sz.
 [3] Morvay István: A képernyő pedagógiája. Köznevelés, XIX. évf., 13–14. sz.
 [4] AV-eszközök alkalmazása a tanításban. Országos Oktatástechnikai Központ, Bp. 1975. 75. p. Soksz.

DR. HOFFMANN OTTÓ
 Pécs, Tanárképző Főiskola

Útkeresés az anyanyelvi nevelésben (2)

RÉSZLETEK A KÍSÉRLETI MUNKAFÜZETBŐL

(Folytatás)

⑤

Az egyjelentésű és a több jelentésű szavak (1)

A

Hány jelentése lehet egy szónak?

1. Mit tudsz kiokoskodni a képekből? (Dia)

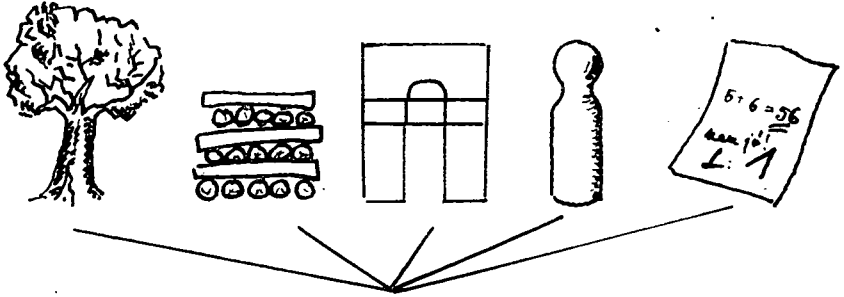

3

Egy-egy kép hangsorához hány jelentés fűződik? .....

2. Mit tudsz leolvasni a képekről? (Dia)

Mit ábrázolnak? Fejezd ki egyetlen szóval (hangsorral)! Írd alájuk! Indokold!

Érdeemes tudnunk!

A szó aszerint, hogy hány jelentése van, lehet egyjelentésű vagy több jelentésű.

1. Az ..... szó hangalakjához csak egyetlen jelentés fűződik: cipő, ceruza, radír, három.

Jele (szimbóluma): $\begin{array}{|c|} \hline J \\ \hline H \\ \hline \end{array}$ = egy hangalak egy jelentést hordoz.

A mindennapi beszédben kevés az ilyen szavunk. Főképp a szakmák és a tudományok nyelvében fordulnak elő. Pl.: torokgyulladás, atomerőmű, oxigén, demokrácia, röghegység, tulajdonnév stb.

2. A ..... szó hangalakjához két vagy több – egymással összefüggő – jelentés kapcsolódik. Pl.: fa = élő fa; tűzifa; fából készült, pl.: építőkocka, tekebáb; „elégtelen” osztályzat.

Jele: $\begin{array}{|c|c|c|c|c|} \hline J \rightarrow J - J - J - J \\ \hline | H | | | | \\ \hline \end{array}$ = Egy hangalak több jelentést hordoz. Ezek összefüggnek egymással.

3. Egy- vagy több jelentésű?

a) Rajzold a szavak fölé, mint jelentenek!

toll

hőmérő

körte

b) Rajzold le a jelüket!

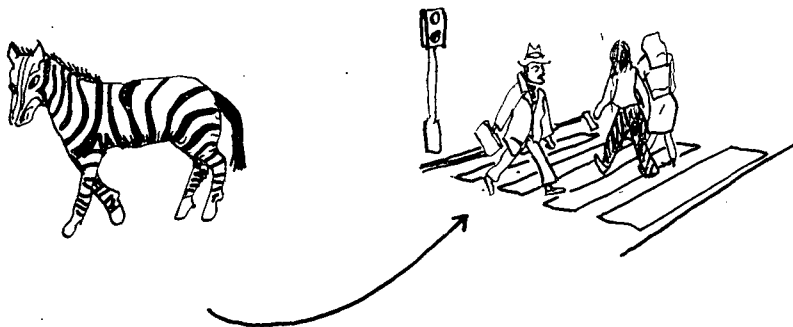

c) Magyarázd meg jelentésüket, vagy foglald őket mondatba!

Hogyan lesz egy szónak több jelentése?

4. Mit tudsz a rajzokról leolvasni? (Dia)

Felelj a kérdésekre is!

Mi ez? .....

Mi ez? .....

Minek alapján nevezték el?

.....

Jó, ha tudjuk!

Nyelvünknek nincs annyi szava, hogy a világ (a valóság) dolgainak külön-külön nevet adjunk. Ezért az új dolgokat gyakran egy régi dolog nevével látjuk el, ha az új és a régi dolog közt valamilyen hasonlóság van.

Így pl.: a *gyalogos átkelőhelyet* a *zebra* nevű állatról neveztük el, mert az átkelőhely olyan *csíkos*, mint a zebra. Vagyis az történt, hogy a régi dolog *nevét átvittük* az új dologra. (Ezt a gyakori jelenséget *névátvitelnek* nevezzük.)

Az ilyen szót sokszor *szóképnek* (nyelvi képnek, képszerű kifejezésnek) hívjuk, mert úgy ábrázolja az új dolgot, mintha képmása lenne. Így könnyebben tudjuk elképzelni és megérteni.

A régi szó ilyenkor még egy jelentést kap, tehát *több jelentésű szó* lesz belőle.

A régebbi, az eredeti jelentést *alapjelentésnek* mondjuk (zebra = állat), az újabbat *mellékjelentésnek* (zebra = gyalogos átkelőhely).

A *legtöbb szavunk több jelentésű*, és napjainkban is gyarapodik a jelentések száma. Izgalmas feladat számunkra, hogy a régi és az új jelentés közti összefüggést (a dolgok közti hasonlóságot) fölfedezzük. Így többet tudunk meg anyanyelvünkéről, és okosabban használjuk a szavakat.

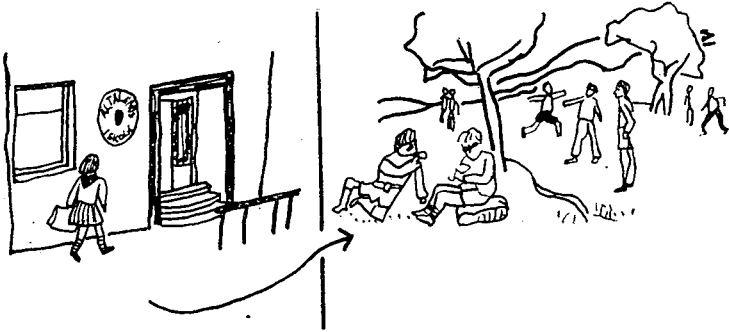
5. Tudsz-e hasonlókat?

Mondj a zebra szóhoz hasonló több jelentésű szót!

Magyarázd meg, hogyan kaphatták többi jelentésüket!

6. Mit tudsz leolvasni a képekről? (Dia)

a) Felelj a kérdésekre is!

Mi ez? ..... - Te is ott voltál?
 - Igen. Ott volt az egész iskola.

b) Magyaráz meg a kétféle jelentést!

c) Mondj hasonló példákat!

C

Ismerjük meg a többi jelentést!

7. Hányféle jelentést tudsz?

Írd a szavak alá! Magyarázd meg az összefüggéseket!

tábla	mackó	kocsi
.....	.....	.....
.....	.....	.....
.....	.....	.....

8. Hányat tud a szótár?

Keressétek ki (csoportmunkával) a felsorolt szavak jelentését a *Magyar értelmező kéziszótár*ból! Magyarázzátok meg, hogyan kaphatta egy-egy szó többi jelentését!

csiga: .....

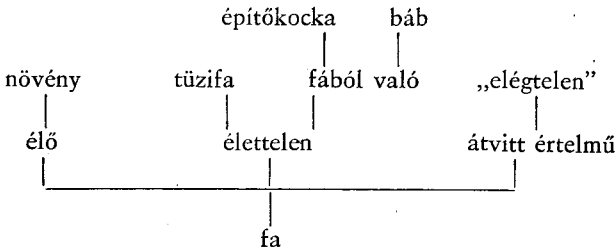
ér: .....

híd: .....

mandula: .....

9. „Jelentésfa”

A lényege: a jelentéseket csoportosítani lehet. Értelmezd!

10. Készíts jelentésfát, mégpedig „csigafát”!

„Tantárgyközi szavak”

11. *Ezt te is tudod!*

Említettük már, hogy a szakmák, egyes tantárgyak és a tudományok többnyire egyjelentésű szavakat használnak. Előfordul azonban, hogy ugyanaz a szó több szakma, tantárgy vagy tudományág szókincséhez is tartozik, de más-más jelentéssel.

Magyarázd meg miért lehetséges ez! Pl.:

ló $\left\{ \begin{array}{l} \text{élővilág: háziállat,} \\ \text{sport: sakkfigura,} \\ \text{testnev.: tornaszer.} \end{array} \right.$

ér $\left\{ \begin{array}{l} \text{élővilág: vért szállít,} \\ \text{földrajz: folyóvíz,} \\ \text{földrajz: ásványréteg.} \end{array} \right.$

12. Melyik szakmáé, tantárgyé?

Magyarázd meg!

lencse, föld, gerenda, levél, osztály, lemez, kagyló

13. *Élővilág és szépirodalom*

a) Hasonlítsuk össze a két szöveget! Hogyan „ábrázol” az egyik, hogyan a másik?

b) Húzzuk alá és magyarázzuk meg a több jelentésű szavakat! A szövegből (mondatkörnyezetből) bizonyára könnyen megfejtjük jelentésüket.

Az őz alakra, életmódra a szarvashoz hasonló erdei állat. Kisebb és kecsesebb nagytermetű rokonánál. Kis étkű, válogat a füvekben, levelekben. A bak agancsa leggyakrabban háromágú. Legtöbbször családonként legelnek: a bak, a suta és a gidák.

(Élővilág 6. o. 62.)

A lövés eldördül, a bak nagyot szökik, de rohan, rohan – utoljára már azt sem tudja, hová, merre: hegyen, völgyön, amerre a lába viszi.

Ember, kutya elvesztette a nyomát.

Közel az erdőhöz, a kis tisztás szűz haván kifogy lélegzete – megáll –, orrán kibuggyan a vér – összeborzad, s egyszerre, mintha lekaszálták volna, oldalt a hóra vágódik, s vége van: egy fickó átjárta a tüdejét. Orra táján beissza a hó a piros, meleg vért, s nagy csönd mindenfelé, – még egy cinege-hangot sem hallani.

S a szegény suta hangot ad, a gidók csakhamar mellette teremnek; de hol a bak?

(Herman Ottó: *Az őzbak halála*)

c) Olvassuk el kifejezően a történetet! Beszélgessünk róla!

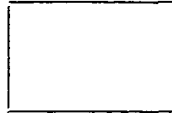
H á z i f e l a d a t

1. Ha jól dolgoztál az órán, tudsz válaszolni a következőkre. Kísérelj meg! A kipontozott vonalakra írd önálló példákat!

Elméleti ismeretek

- a) *Hányfélék a szavak jelentésük szerint?* .....
- b) *Mit nevezünk egyjelentésű szónak?* Pl.: .....
- c) *Mit nevezünk több jelentésű szónak?* Pl.: .....

d) Mi a jele az egyjelentésű és a több jelentésű szónak?

e) *Hogyan lesz a szónak több jelentése?*

f) *Mi az alapjelentés és mi a mellékjelentés?*

g) *Mit nevezünk szóképnek? Pl.: .....*
Mi a szerepe?

2. Egy- vagy több jelentésű? A több jelentésűeket húzd alá!

gyűrű, nyelv, kilenc, szálloda, szalicil, nap, tágas, tacsó

3. *Tantárgyközi szavak. Írd melléjük, melyik tantárgy, szakma használja!*

kár: .....

törzs: .....

medence: .....

hullám: .....

4. *Jelentésfa*

Készítsd el a fej vagy a füles szavak jelentésfáját!

5. *Szóképek*

Gyűjts az aláhúzott utótagokkal!

mákfej: .....

pávaszem: .....

6. *Bontsd szerkezeti elemeikre!*

kisdobosokkal   írogattunk

⑥

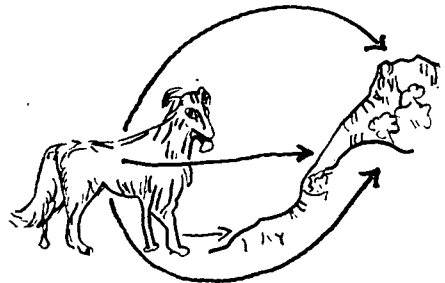
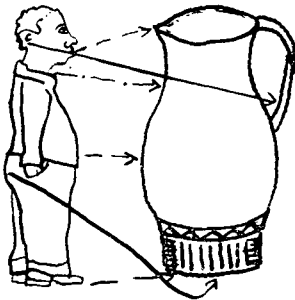
Az egy- és a több jelentésű szavaka (2)

A

Szóképek a mindennapi beszédben

1. *Füle van a korsónak?*

a) *Mit tudsz ezekről a rajzokról leolvasni?*

2. *Mi mindennek van . . .*

feje, baja, szeme, füle, orra, szája, foga, nyelve, torka, nyaka, válla, törzse, gerince, háta, oldala, szíve, bordája, hasa, gyomra, feneke, karja, könyöke, csuklója, ujjja, lába, talpa, sarka?

b) Mondj hasonló idegen nyelvű példákat!

3. Talalós kérdések. Törd a fejed! Értelmezd őket! Melyik szavuk szókép?

Hány szemet kap fel a tyúk egyszerre? .....

Hetven szeme van, mégsem lát vele, mi az? .....

Ki fia egyidős az anyjával? .....

Foga van, mégsem eszik vele. Mi az? .....

Mikor kel a liba? .....

Hány szem borsó megy egy ötliteres fazékba? .....

4. *Tömören, szemléletesen!*

a) Magyarázd meg, hogyan keletkezik a „rejtett hasonlat”!

Pl.: Olyan vékony a hangja, mint a cérna > cérvékony hang > *cérnahang*

b) Magyarázd meg: *nádszáltermetű, bajszálér, darázsderekú!*

5. Kökényszemű

a) Milyennek képzeled azt, aki

kökényszemű vékonydongájú

bogárszemű kákabélű

őzikeszemű botlábú

mandulaszemű botfülű

balszemű darázsderekú

savószemű nádszáltermetű

röntgenszemű „mirelit” fülű?

b) S ha lerajzolnád az illetőt – a szó eredeti jelentése szerint?

Próbáld meg!

6. Pulykatojás és társai

Az egyi kiskolai focicsapat tagjai a következők voltak:

Pulykatojás, Szita, Lepkecsont, Golyófejű, Buborékfejű, Panaszvödör, Tökfej, Tökmag, Pulyka, Gömbi, Szamóca.

Mitől kaphatták nevüket? Helyes ilyen neveket adnotok egymásnak? – Melyek az egyszerű és melyek az összetett szók közülük?

7. Ennél-e darázsfészket?

Csakugyan beleharapnál egy darázs fészkébe? Hát a *bólabdába, máglyarakásba, vargabélesbe, fatörzsbe, macskanyelvbe?*

Ennél-e *aranygaluskát, diós csigát, kürtös kalácsot, túrós táskát, csőfánkot, forgácsfánkot, rózsafánkot, babrolót, habtölcsért,ogyorócsókot, homoktortát?*

Csakugyan ennél csigát, kürtöt, csövet, forgácsot? Ha igen, indokold!

8. Tűzpiros . . .

Csodálatos színpompát láthatunk mindenfelé. A színek neve is sokszor egészen csodálatos. Figyeld csak a *piros* árnyalatait: *bíborpiros, bordó, cseresznye-, kármin-, korall-, meggy-, paprika-, rózsas-, skarlát-, tűz-, vörpiros.*

Gyűjts hasonlókat, közben magyarázd meg, miért oly találó a színek elnevezése; milyen dolognak van ilyen színe!

.....-vörös

.....-fehér

.....-zöld

.....-kék

9. Tulipiros

Folytasd! Tudsz-e még tréfás színeket? Mi a tréfás bennük?

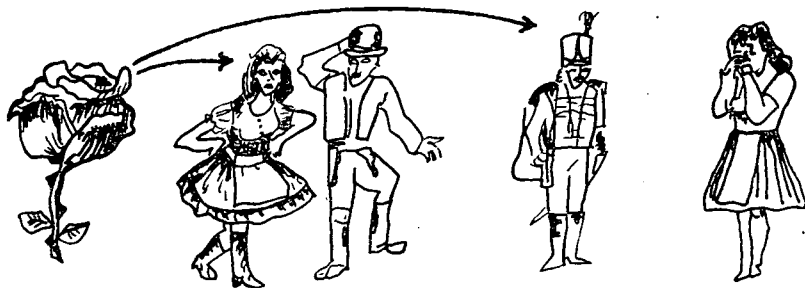
.....
.....

B

Szóképek a szépirodalomban és a mindennapi beszédben

10. Rózsa, rózsá, rózsá, Rózsa

a) Hogy kerül a szókép a népdalba? Hogyan lesz belőle tulajdonnév? Olvasd le a képekről!

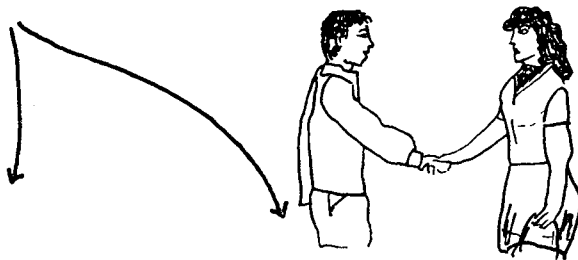

Milyen virág ez?

.....

- Gyere, rózsám, Szegedre,
Ott a világ közepe,
Ott terem a tulipán
Csokros-bokros majorán!

Elment az én rózsám
Idegen országba,
Írja levelébe',
Menjek el utána.

- Rózsa Mihály vagyok.

- Jé! Én meg Mihály Rózsa!

b) Milyen kedveskedő nevet ad még egymásnak a legény és a lány?

.....

c) Énekeljünk olyan dalokat, melyekben ilyen szóképet találunk!

d) Tapsoljunk vagy táncoljunk a ritmusára!

11. Jancsi és Iluska

Figyeld meg, hogyan szólítják egymást! Miért?

„Szívemnek gyöngyháza, lelkem Iluskája!”

Kukorica Jancsi így szólott hozzája:

„Pillants ide, hiszen ezen a világon

Csak te vagy énnekem minden mulatságom ...”

„Gyere ki, galambom, gyere ki, gerlicém!”

„Jancsi lelkem, mi lelt? mért vagy oly halovány,

Mint az elfogyó hold bús őszi éjszakán?”

12. „Bogaram!”

Hogyan becézik a gyerekeket? Hát téged? Folytasd!

13. „Te szamár!”

Így „becézitek” ti egymást! És még hogyan? Illik ez? Mi a nyelvi kép az ilyen szavakban?

14. Tündérek, huszárok?

Mi a foglalkozásuk? Találd ki! Hogyan „becézik” őket? Írd a képek alá! Tudsz-e még ilyeneket?

15. Mennyi egy maroknyi?

El tudod-e képzelni, mennyi valamiből egy *maroknyi* (*maréknyi*), *tenyérnyi*, *arasznyi*, *tengernyi*, *csipetnyi*, *késbegynyi*?

Miért oly képszerűek e szavak? Alkoss velük egy-egy mondatot!

16. Találós kérdés

Volt egyszer egy háromláb. A háromlábban volt egy kétláb, a kétlábnak volt egy egyláb. Odajött a négyláb, s a kétlábtól elvette az egylábát. Erre felfogta a kétláb a háromlábát, s úgy megdobta vele a négylábát, hogy nyomban eleresztette az egylábát.

17. Fa, dugó, kempó

Folytasd az „elégtelen” „becézését” a ti nyelveteken!

Mi a képszerű ezekben a szavakban?

18. Csuka, surranó, topogó, csattogó

Mit jelentenek a ti nyelveteken? Miért? Tudsz-e még ilyeneket?

19. *Hogyan kantározák a virradat csikóit?*

Képzeljétek el, amit az író leír. Fejtsétek meg szóképeit! Olvassátok fel kifejezően a szöveget!

A hajnali párák felszálltak már a nádból, és eléje álltak az éji fénynek. A szobában már csak a derengés hamuja szitált, és időben és térben hiába kantározták már a virradat csikóit; most, hogy lebukott a hold, most lett legmélyebb és leghalkabb az éjszaka, mintha most ringatta volna álomba magát a sötétség.

(Fekete István: Téli berek 181.)

20. „Elhullt a Nyár a nagy vadászaton”

A költő segítségével képzeljétek bele magatokat a „nagy vadászatba”! Fejtsétek meg a költemény szóképeit! Olvassátok fel kifejezően!

Bükkök smaragd színét erezve fent
az első pár vörös folt megjelent.

Állunk. Kezedben késő kék virág.
Azt mondod: Ősz. Az első őszi fák.

Én azt mondom: Vér. Vérfoltos vadon.
Elhullt a Nyár a nagy vadászaton.

Amerre vitte buggyanó sebét,
bíboros vére freccsent szerteszét.

Ahol a nyom-vesztő bozóthoz ért,
hogy tékozolta, nézd, a drága vért.

S míg véryomán vad szél-kopó csahol,
hörögve összeroskad valahol.

(Áprily Lajos: Szeptemberi fák)

Valóságos és elvont jelentés

21. Ráken

Hányféleképp lehet rákenni valamit? Olvassd le e képekről!

A krémet a cipőre *keni*.

eredeti,
valóságos,
alapjelentés

A váza eltörését testvére *keni*.

átvitt, képszerű,
elvont, gondolatban megalkotott
mellékjelentés

A mindennapi beszédből nagyon sok ilyen *több jelentésű* szót és kifejezést ismerünk. Jó néhány előfordult már az előző gyakorlatokban is.

Az az érdekességük, hogy mást mondunk, és mást kell érteni. (Pl.: Te csa-csi! = „Butus vagy!” „Ügyetlen vagy!”) Mégsem nehéz megérteni őket. A beszédhelyzetből többnyire kiderül, mire kell gondolnunk.

22. „Süsd ki!”

Egészítsd ki! Hasonlítsd össze!

..... jelentés

Kisüti a kalácsot.

Száll a madár, a gép.

Lenyelte az orvosságot.

Megmosták a fejét samponnal.

..... jelentés

Kisüti a megoldást.

Száll az ének, a hír.

A tó az erdőtől balra *esik*.

Az ellenséget *bekerítették*.

23. *Mi miden jár...*

a) Mit jelentenek az alábbi kifejezések? Értelmezd őket! *A gyerek jár, az óra jár, az óra jól jár, az óra nem jár, a gép jár, a villamos nem jár, járja az erdőt, munkába jár, iskolába jár, táncot jár, csinosan jár, rosszban jár, jár a szája, rájár az almára, gyorsan jár a keze, az esze; jár az újság; estére jár az idő, a próba sikerrel járt, kedvében jár, a saját esze után jár, rájár a rúd, kálváriát jár stb.*

b) Használd eredeti és elvont jelentésben a következőket: *áll, játszik, füttyül, búz, nyílik, vezet, telik!*

24. Kire mondják

jó kereplője van; szűkmarkú; hörcsög; anyámasszony katonája?

25. *Fülünkkel „látunk”, szemünkkel „hallunk”?*

a) Milyen lehet a *hang*? Érdes, tompa, vastag, kemény, lágy, öblös, vékony, meleg, csipős, keserű, édes, színes, színtelen, tiszta, zavaros, savanyú, gyenge, erős, goromba, éles, metsző, szűrő, mézes-mázos, ragyogó...

b) Mondj hasonlókat a szavak valóságos és elvont értelmével!

A

Tudsz-e a „sorok között”, a „szavak mögött” olvasni?

(Több értelmű mondatok)

1. „Képes beszéd” a mondák világából

Olvassátok el, majd adjátok elő szereposztásban! (Magnófelv.)

Egyszer Mátyás király, mikor szerteszéjjel járt az országban, hadd lássa: milyen dolga van a szegény népnek, egy falu mellett kiment a mezőre, s ott szóba állott egy öreg szántóvető emberrel. Vele volt a kísérete is. Hatalmas nagy urak. A király megismerte az öreg szántóvetőt, aki neki hajdanában katonája volt. Ezzel a szóval köszöntötte az öreget:

– Tisztességgel, öreg!

Felelt a szántóvető:

– Köszönöm az asszonynak!

Azt kérdi a király:

– Hány pénzért dolgozik kend?

– Én bizony, felséges királyom, hatért.

– S hányból él kend?

– Kettőből – mondja az öreg.

– Hát négyet hová tesz kend?

Felelte az öreg:

– Azt a sárba dobom.

Tovább kérdez a király:

– Hát, öreg, hány még a harminckettő?

– A' bizony, felséges királyom, már csak tizenkettő.

– Hát a bakkecskéket meg tudná-e fejni? – kérdezi a király.

– Meg biz' én, felséges királyom.

Azt mondja a király:

– Na, öreg, az Isten áldjon meg, az én kérdéseimnek magyarázatát addig senki-nek meg ne mondd, míg a képeimet meg nem látod.

Továbbmegy a király, otthagyják az öreget, s azt mondja az uraknak:

– Na, urak, aki meg tudja magyarázni az én kérdéseimet, annak egy uradalmat adok.

Bezzeg szerették volna az urak kitalálni, de hiába törték a fejüket, nem talál-ták ki ...

(Benedek Elek: Mátyás király és az öreg szántóvető)

Hát, ti, ki tudjátok-e találni? Próbáljátok meg! Ha nem sikerül, forduljatok a meséhez, ahogy az urak az öreg szántóvetőhöz!

2. Kétarcú jóslat

Egy csatába induló római katonának ezt mondta a jósnő:

Elmész visszajössz sose pusztulsz a háborúban.

Elmész visszajössz sose pusztulsz a háborúban.

Hogyan érthette a katona? Rájöttök, ha a mondatot többféleképp tagoljátok.

Tudtok-e ily módon „jóslani”? Próbáljátok meg!

3. Kígyónyelven

A hagyomány szerint János esztergomi érsek – Gertrudisnak, II. András király feleségének meggyilkolása előtt – ezt a tanácsot adta az összeesküvőknek:

A királynét meggyilkolni nem szabad félnetek jó lesz ha mindnyájan beleegyeznek én magam nem ellenzem

A királynét meggyilkolni nem szabad félnetek jó lesz ha mindnyájan beleegyeznek én magam nem ellenzem

Vajon az összeesküvőkkel tartott, vagy ellenük volt?

4. Hogy értsem?

Néhány több jelentésű mondat a mindennapi beszédből. Fejtsük meg őket! Lehet-e? Mit kellene tudnunk hozzá?

Az erdőtől balra esik.

A fa eltörtött.

Az üveg megrepedt.

Gyors volt az.

Most látom, egy órával több van.

5. Mi a különbség?

Mi a különbség a mondatpár aláhúzott szavai közt?

Az énekel-t egy n-nel írjuk. A lány szépen énekelt.

6. Melyik a dicséret? Vagy: Szépsűnk? (Magnófelvétel.)

Miből tudjuk meg? Játsszátok el!

Zsuzsa ötöst hoz haza.

Zsuzsa egyest hoz haza.

Zs.: Nézd, anyu, mit kaptam!

Zs.: Nézd, anyu, mit kaptam!

Anya: Nahát! Ez szép tőled!

Anya: Nahát! Ez szép tőled!

Találjatok ki hasonló jeleneteket. Beszéljétek össze ketten-hárman!

7. Kinek higgyünk? (Magnó.)

Az utcán körülállnak egy karambolozott kocsit:

– Ezt jól elintézték!

– Ripityomra törték.

– Gyönyörűen néz ki!

– Alaposan helybenhagyták!

– Hát ez egy csöppet sincs összetörve!

a) Felelj! Ugyanazt állítják-e, vagy vitatkoznak egymással? Igazat mondanak vagy szépítenek?

b) Tudtok-e hasonló jelenetet rögtönözni? (Magnófelvétel.)

8. Kinek a feje?

Mindig ezt halljátok: „Világosan kell fogalmazni!” Íme bemutatunk nektek néhány példát 5.-esek fogalmazásából:

„A bég új lóra kap, és vezérünknek ront. Kardja lova fejét szeli ketté. Azonban a vezérünk estében levágja a fejét.”

„Gurul a labda. A bíró sípol. Abban a pillanatban a hatodikosok kapujába röpiül.”

Mi a véleményetek? Tegyétek helyükre a fejeket és a bírót, ha esetleg nem lennének a helyükön!

B

A humor az élet sója

(Játék a nyelvvel; tréfa, humor a nyelvben)

9. Népi humor a találós kérdésben

Vigyázz, becsapnak! A találós kérdés általában félreértető, több jelentésű. Ha erre gondolsz, könnyebb megfejtened.

Mit csinál az ács, amikor fát farag? .....
 Miért fut a nyúl a partnak? .....
 Meddig szalad a nyúl befelé az erdőbe? .....
 Mikor van a nyúlnak fogfájása? .....
 Mikor van a molnár fejetlen a malomban? .....
 Hogyan repül a tarka tyúk a fára? .....
 A kopasz ember miért vesz kalapot? .....
 A döglött lovon meddig lehet menni? .....
 Egy jól elkészített kocsi bány szeg kell? .....
 Milyen kő van a legtöbb vízben? .....

10. Hogy kerül a ló a szarkafészekbe?

Bizonyára olvastátok *Móra Ferenc: 'Hová lett a szürke?'* című elbeszélését.

Arról szól, hogy Mátyás király egyszer a Mátra környékén vadászgatott. A lovak őrzését Nekemiás mesterre, a híres olasz tudósra bízta. A tudós azonban beletemetkezett egy könyvbe, s közben eltűnt a király szürke lóva. Hiába kereste, sehol sem találta. Végre arra vetődött egy pásztoember.

- Legalább aztán keresték-e valahol? - kérdezte.

- Hát már hogyné kerestük volna - kottyant bele mérgesen Nekemiás -, mindenütt megnéztem, ahol nincsen.

- Hát a varjufészekben megnézted-e, uram? - kérdezte komolyan a pásztor. - S fölmutatott a legmagasabb nyárfára, amelyiknek a hegyében nagy varjufészek feketélt.

- Micsoda együgyű beszéd! Lovat a varjufészekben! - vihogott Nekemiás mester.

A többiek is értetlenül néztek össze, de a király mindjárt keresztüllátott a szítán.

- Nosza, Nekemiás - kiáltott viláman -, mássz fel erre a fára, nézd meg azt a varjufészket!

a) Vajon megtalálta-e a szürkét? Mit gondoltok? Hogyan?

b) Játsszátok el a jelenetet szereposztásban! (Magnófelv.)

11. „Képes beszéd” szólásokban, közmondásokban. Értelmezd őket!

Baján van most. Heves vármegyéből való. Nem hívnak engem Hamarnak. Eljöttek Álmosdról. Legjobb Békés megyében élni. Többen hálnak a borban, hogysem a tengerben. Munkácson jár. Boris a kedvese. Megjöttek az az atyafiak Restéről. Elmegy Hunyadra. Hozó familia ez, nem Kéri.

12. *Hogyan sajog a szék?*

Magyarázd meg, ha tudod!

Fekete István meséli gyermekkoráról: „... a macskát a toronyablakból ledobtam, hogy vajon talpra esik-e. Nem talpra esett, hanem Berta Rozi néni kosarába, aki a fején vitte a kosarat és benne ebédet az urának.”

A történet „folytatásáról” így vall az író:

„Ma sem tudom, hogy talpra esik-e a macska, de azt tudom, hogy aznap állva ettem a vacsorát, mert a szék is sajgott, ahova leültem az erőszakos szülői beavatkozás következtében.”

(*Őszi vásár* 34.)

13. Majd nyisd ki a kaput, ha „kiheverted magad”!

Figyeld meg, mi a humor forrása az elbeszélésrészletben! Figyeld meg a megszemélyesítéscs hatását is!

Egy másik alkalommal a kisló rászédte Görbic Pista bácsit a szántók aljában, hogy engedje egy kicsit lovagolni Fergeteg, a kiszolgált huszárló hátán. A ló eleinte lassan lépkedett, aztán szélesebb vágatába kezdett, és irány: hazafelé.

Leigrani most már nem mertem. Ráhasaltam a ló nyakára, s csak ijedt ködön át láttam a felém rohanó falut, az egymásnak eső házakat, szétrebbenő libasereget, a meghökkent embereket, akik riadtan néztek az utánuk gomolygó porfelhőbe, mintha tűzvész hírért hoztuk volna.

Fegeteg ívben kanyarodott a kapunk elé, én pedig arra gondoltam: otthon van-e az apám! Ma sem tudom, hogy az öreg huszárló látta-e, hogy a kapu zárva van, vagy parádés megállást akart produkálni, mert a kapu előtt megtorpant, mint a cövek.

Én pedig – akár a hulló csillag – át a ló fején, át a kapun, és nagy puffanással hasra, mint a béka, egyenesen apám lába elé. Indult valahova éppen.

Nem éreztem semmi fájdalmat, csak rettenetesen ijedt voltam, s a kapuban a ló nyihogott.

– Megjöttél, kisfiam? – mondta apám csekély érdeklődéssel. – Majd nyisd ki a kaput, ha „kiheverted magad”. A ló is be akar jönni . . .

(Fekete István: *Őszi vásár* 134-5.)

14. *A Mókakirály és a „nadrágos”*

Egy huncut székely parasztember szekerére felkératozik egy „nadrágos” ember, egy hivatalnok. (Csak a történet végén derül ki, hogy rokonok.) Beszélgetés közben az úrféle nagyozni kezd, mire az agyafűrt parasztember alaposan megleckézteti.

Nézzünk néhány részletet az elbeszélésből. Olvassátok el kifejezően, szereposztásban! Figyeljétek meg, milyen a székely ember észjárása, gondolkodásmódja!

S végre csakugyan fészkelődni kezdett a hivatalbéli, előrehúzza magát egy kicsit a deszkán, s így szól:

– Maga hová való, bácsi?

– Én a földbe. Hát maga?

Az úr hirtelen kapta a feleletet, de gondolta magában, hogy ő is mond egy nagyot, s így szól:

– Én svájci, tudja-e, hol van?

Az öreg nem jött zavarba, hanem könnyedén ráfelelte:

– Hogyne tudnám, hiszen nekem is van egy tehenyem, oda való.

Később az öreg székely meglátott egy koborgó kutyát. Akkor valami új hátmegetti gondolattal így szól:

– Látja-é, az a kutya eszesebb, mint sok ember.

– S miért vajon? – ellenkezett a hivatalbéli.

– Az egyéb mellett azért is, mert csak akkor ugat, ha szükség.

Csak most vette észre a nadrágos, hogy mennyire ráfeküdt eszével a székely.

– Tovább ne folytassuk! – ajánlotta.

– Nekem nem is haszon . . . – szúrta meg megint az öreg.

(Tamási Áron: *Sóvidéki társasjáték*,

15. Csipkelődjünk mi is!

„Olyan vagy, hogy csak a körorvos tud megvizsgálni.”

„Vigyázz, mert kiugrik a szemed, és poros lesz!”

Tudsz-e ilyeneket? Mi bennük a szellemesség?

16. Velős mondások

Értelmezd őket! Mi bennük a szellemesség?

„A kutya az ember barátja, tanítja a mondás. És ha az ember barátja kutya?”

„A vállalat kulcsembereéről kiderült, hogy csak álkulcsemberek.”

(V. J.: Az újságíró noteszéből)

17. Viccek

Mi a vicc a viccben; azaz: mi a humor forrása?

A régi világban egy parasztember egyszer följánlotta igáját a falu tanítójának. Így mondta:

– Tanító úr! Ha ökörrre van szüksége, itt vagyok én; ha tinóra, ott a fiam.

– Jean, megetette a halakat?

– Igen, uram.

– Mivel?

– A macskával, uram.

Ki a legnagyobb?

Egy bírósági tárgyaláson a két ügyfél hajba kap:

– Magánál nagyobb ökröt még nem láttam a föld kerekén!

– Maga a legnagyobb tulok, akivel valaha is találkoztam!

Mire a bíró szigorú hangon:

– Na de, uraim! Elfelejtik, hogy én is itt vagyok a teremben?

Több értelmű jelek

18. Egy- vagy több jelentésű jel-e

a bólintás, a kacsintás, az ásítás, a pirulás, az elsápadás, a tüsszentés, a köhögés, a krákogás, a taps?

Bizonyítsd be példákkal!

Amit már tudunk

A mindennapi beszédben és a szépirodalmi nyelvben a legtöbb szó *több jelentésű*.

Egy szónak úgy keletkezik több jelentése, hogy az új dolgot egy régi dolog nevével látjuk el, – ha valamilyen hasonlóság van a régi és az új dolog között. (Névátvitel.)

A szó *alapjelentése* így *mellékjelentést* kap. Ezt sokszor *szóképnek*, *nyelvi képnek*, *átvitt* vagy *elvont jelentésnek* (értelemnek) mondjuk.

Láttuk, hogy nemcsak szavak, hanem *kifejezések*, sőt *mondatok is lehetnek több jelentésűek*. Ez a csodálatos a nyelvben! Ugyanazokkal a szavakkal, kifejezésekkel, mondatokkal mást-mást közölhetünk – a tartalomtól és a beszédhelyzettől függően. Ha mindezt meg akarjuk érteni, a „szavak mögé” is kell pillantanunk.

A fürge észjárású ember *képszerűen tud beszélni*, sokszor pedig *játszik a szavakkal*, kifejezésekkel, mondatokkal.

Te is tudsz, mert kisgyermekkorod óta csinálod te is, sokszor anélkül, hogy erre gondolnál.

